

УДК 159.9:159.92+373,3
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.21>

А. М. Яцишина

аспірант кафедри теорії та методики практичної психології
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ 7-10 РОКІВ

Стаття присвячена досить актуальній темі, адже молодший шкільний вік є сензитивним для: формування вчення; формування стійких пізнавальних потреб; розвитку продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи – вміння вчитися; розкриття індивідуальних особливостей і здібностей; розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції; становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності по відношенню до себе і оточуючих; засвоєння соціальних норм і морального розвитку; розвитку навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх контактів. Проаналізувавши наукові джерела, ми встановили, що молодший шкільний вік охоплює період життя дитини від семи до десяти років. Розкрито, що емоційна сфера дітей 7-10 років характеризується легкою чуйністю до подій, безпосередністю і відкритістю вираження своїх занепокоєнь, тобто радості, печалі, страху схильністю до швидкоплинних і бурхливих афектів. Виділено основні фактори психічного розвитку, які впливають на формування особистості в молодшому шкільному віці. У роботі розкрито, що молодший шкільний вік особливо яскраво характеризує соціалізацію емоційної сфери, першою особливістю якої є властивість бурхливо реагувати на те, що оточує дитину; другою особливістю емоційної сфери стає велика стриманість у вираженні своїх емоцій; третя особливість – це розвиток виразності емоцій молодшого школяра; четверта особливість пов'язана зі зростанням розуміння молодшим школярем почуттів інших людей і здатності співпереживання емоційним станам однолітків і дорослих; п'ятою рисою емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку є їхня вразливість, їхня емоційна чуйність до всього яскравого, великого, барвистого; шоста особливість пов'язана з інтенсивно виникаючими моральними почуттями в дитини, такими як: почуття товариства, відповідальності за клас, співчуття горю навколишніх, обурення у випадку несправедливості та ін. Унаслідок виконаної дослідницької роботи було проаналізовано і розкрито період молодшого шкільного віку. Дані уявлення можуть бути використані як науковцями, так і практиками, психологами чи педагогами.

Ключові слова: діти, молодший шкільний вік, розвиток, емоції, особистість.

Постановка проблеми. Проблема психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку є надзвичайно актуальною. Адже молодший шкільний вік є сензитивним для: формування вчення; формування стійких пізнавальних потреб; розвитку продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи – вміння вчитися; розкриття індивідуальних особливостей і здібностей; розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції; становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності по відношенню до себе і оточуючих; засвоєння соціальних норм і морального розвитку; розвитку навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх контактів. Якщо дитині вдається вирішити ці завдання, то виникає менше проблем на наступній стадії. Актуальність проблеми дослідження зумовлена такими причинами, як:

1) соціально-економічні фактори. Висока зайнятість батьків у професії, прагнення підвищити матеріальний добробут. Робочий день продовжується, психологічні витрати, пов'язані із самореалізацією, зростають. У підсумку скорочується

час, який батьки витрачають на дитину. Жінки, які успішні в бізнесі, проявляють більше агресивності по відношенню до дітей. Дорослі часто йдуть від спілкування з дитиною. Формалізація взаємодії батьків і дітей;

2) загальнокультурні фактори. Велике число розлучень і неповних сімей. Небажання займатися дітьми;

3) біологічні фактори. Загальне падіння здоров'я молодих матерів, наростання безпліддя, невиношування. Дітей виходжують із дуже маленькою вагою, що так само веде до загального зниження здоров'я. Виникає питання, як працювати з недостатньо здоровими дітьми. Велика кількість стресів, які відчувають діти. Батьки навантажують дитину гуртками, додатковими заняттями.

Метою статті є розгляд причин, які впливають на психологічний розвиток дітей у молодшому шкільному віці.

Як засвідчують дослідження, емоції пов'язують внутрішнє життя дитини з навколишнім світом. Виховання емоційно зрілої особистості, її переживань і почуттів, починаючи з перших років життя,

залишається важливим педагогічним завданням, у певному сенсі навіть важливішим, ніж виховання розуму і прищеплення дитині різних навичок і вмінь. Тому саме емоційне ставлення до навколишнього світу зумовлює цілі, для досягнення яких будуть використані набуті дитиною знання та вміння. Більша частина емоційних станів відбивається на особливостях поведінки дітей [3].

Молодший шкільний вік охоплює період життя дитини від семи до десяти років. Це роки навчання дитини в початковій школі. У цей час інтенсивно відбувається біологічний розвиток дитячого організму. Зрушення, що відбуваються в цей період, – це зміни в центральній нервовій системі, в розвитку кісткової і м'язової системи, а також діяльності внутрішніх органів. Значні зміни, викликані ходом загального розвитку молодшого школяра, зміни його способу життя, деяких цілей, що виникають перед ним, призводять до того, що стає іншим його емоційне життя. З'являються нові переживання, що привертають до себе завдання і цілі, народжується нове, емоційне ставлення до ряду явищ і сторін дійсності, які залишали дошкільника абсолютно байдужим. Також існують значні відмінності у психічному образі школяра першого і четвертого класу. Однак за наявності цих відмінностей можна з достатньою виразністю побачити те, що в цілому є характерним для емоційного життя саме дитини молодшого шкільного віку.

Існують фактори психічного розвитку, які впливають на формування особистості в молодшому шкільному віці. До них відносяться: спадковість, середовище, навчання, виховання, активність. Дія даних факторів спостерігається в комплексі, і на різних стадіях розвитку дитини їм присвоюється різна ступінь значущості. Фактори психічного розвитку здатні надавати як позитивний вплив на становлення особистості, так і негативний. Отже, до першого фактору відносимо спадковість – це особлива здатність людського організму повторювати подібні типи обміну речовин та індивідуального розвитку в ряді поколінь. Від батьків дитина наслідує родові ознаки: особливості статури, колір очей, волосся і шкіри, будову тіла, рук, спадкові патології, особливості темпераменту, задатки здібностей.

Другий фактор, середовище, – це навколишні суспільні, матеріальні і духовного цінності. Важливе місце серед соціальних факторів відводять вихованню, яке є джерелом формування певних якостей і здібностей дитини. Виховання впливає на якості, які були дані природою, вносячи в їхній зміст нову лепту і адаптуючи до конкретних соціальних умов. Отже, велику роль грає сім'я, де визначається коло інтересів, потреб, поглядів і цінностей. Сім'я створює умови для розвитку задатків, закладаються моральні, етичні та соціальні якості. Соціальне і домашнє середовище може

надавати негативний вплив на психічний розвиток дитини: грубість, скандали та ін. Більш високий рівень дитячого психічного розвитку досягається там, де умови є більш сприятливими.

Третій фактор – це навчання, завдання цього фактору – розвинути в дитини психічні особливості, якості і властивості, які характеризують високий рівень розвитку на даному віковому етапі. Деякі вчені стверджують, що виховання безсило у випадку несприятливої спадковості і негативного впливу середовища. Інші вважають, що виховання – це єдиний засіб зміни людської природи [1]. Тобто за допомогою виховання можна управляти активністю дитини і процесом її психічного розвитку. Воно бере участь у формуванні характеру здібностей і системи відносин, ґрунтуючись на свідомості дитини і вимагаючи його участі. Вихованням необхідно прищепити дитині поведінку, яка відповідає прийнятним суспільним нормам і правилам поведінки.

Четвертий фактор, активність, – це діяльний стан дитячого організму, який є обов'язковою умовою існування і поведінки дитини. Активність дитини виявляється в її здатності блокувати, посилювати позитивні і негативні обмеження і у здатності виходити за рамки заданих умов життєдіяльності, тобто проявляти ініціативу, творчість, пошук, долати будь-що. Найбільша активність у дитини спостерігається в період дорослішання, а потім і в періоди вікових криз, коли відкриття і переоцінка свого «Я» набувають особливої ролі.

У молодшому шкільному віці особливо яскраво видно соціалізацію емоційної сфери, першою особливістю якої є здатність бурхливо реагувати на те, що дитину оточує. Кожне явище, якщо якоюсь мірою торкнулося її, викликає різко виражений емоційний відгук. Це може бути велика рухливість, численні жести, вертіння на стільці, переходи від страху до захвата, різкі зміни в міміці та ін.

Другою особливістю емоційної сфери стає велика стриманість у вираженні своїх емоцій, таких як невдоволення, роздратування, заздрість, тому що нестриманість у прояві почуттів викликає зауваження, піддається обговоренню і засудженню. Але всі ці прояви не означають, що школяр добре володіє своєю поведінкою – він досить яскраво проявляє страх, невдоволення, образу, гнів, хоч і намагається їх придушити. Здатність володіти своїми почуттями стає краще рік від року. Свій гнів і роздратування школяр виявляє не стільки в моторній формі (лізе битися, вириває з рук речі та ін.), скільки у словесній формі (лається, дражнить, грубить), з'являються відтінки, які не спостерігалися в дошкільному віці, наприклад, у виразі обличчя й інтонаціях (іронія, насмішка, сумнів та ін.).

Третя особливість – це розвиток виразності емоцій молодшого школяра (більше відтінків інтонацій у промові, розвиток міміки).

Четверта особливість пов'язана зі зростанням розуміння молодшим школярем почуттів інших людей і здатності співпереживання емоційним станам однолітків і дорослих. Однак у рівні такого емоційного розуміння спостерігається виразна різниця між першокласниками і третьокласниками і особливо четверокласниками.

П'ятої рисою емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку є їхня вразливість, емоційна чуйність до всього яскравого, великого, барвистого. Монотонні, нудні уроки швидко знижують пізнавальний інтерес першокласника, ведуть до появи негативного емоційного ставлення до навчання.

Шоста особливість пов'язана з інтенсивно виникаючими моральними почуттями в дитини, такими як: почуття товариства, відповідальності за клас, співчуття горю навколишніх, обурення у випадку несправедливості та ін. При цьому вони формуються під дією конкретних впливів, побаченого прикладу і власної дії під час виконання доручення, враження від слів вчителя. Але важливо пам'ятати про те, що коли молодший школяр дізнається про норми поведінки, то він сприймає слова вихователя лише тоді, коли вони емоційно його зачіпають, коли він безпосередньо відчуває необхідність вчинити так, а не інакше.

Виходячи із цього аналізу, слід відзначити, що емоційна сфера молодших школярів характеризується: легкою чуйністю до подій, розумовою та фізичною діяльністю; емоціями; безпосередністю і відвертістю вираження своїх занепокоєнь, тобто радості, печалі, страху; готовністю до афекту страху; емоційною нестійкістю, частою зміну настрою, схильністю до швидкоплинних і бурхливих афектів.

Аналізуючи шлях розвитку емоційної сфери дитини, на початку ХХ століття Г. Мюнстерберг писав: «Спочатку відчущання викликаються тільки станами власного тіла дитини. Голод, втома і фізичне роздратування неприємні, легке збудження і прийняття їжі – приємні; пізніше предмети зовнішнього світу і люди приносять задоволення або незадоволення, потім, нарешті, досягається та стадія, коли речі замінюються словами, і об'єкти думки стають джерелами задоволення і незадоволення» [2, с. 58].

Також слід виділити роботу С.Л. Рубінштейна, де розглядається розвиток емоційної сфери дитини, яка проходить шлях, аналогічний її інтелектуальному розвитку: відчуття, як і думка дитини, спочатку поглинене безпосередньо даним; лише на певному рівні розвитку воно стає вільним від безпосереднього оточення – рідних, близьких, в якому дитина виросла. Разом із переміщенням емоцій від одиничних і приватних об'єктів до області загального й абстрактного відбувається інша, не менш показова зміна: почуття стає виборчим.

Із точки зору Л.С. Виготського, емоції з розвитком дитини не придушуються і послаблюються, а розвиток емоцій іде вгору, відбувається синтез інтелектуального та емоційного процесу [1].

Серед цих та інших трактувань слід визначити дослідження К. Бюлера, в якому показано, як із віком розвиваються позитивні емоції. Момент переживання, задоволення в дитячих іграх зсувається в міру розвитку дитини: в малюка задоволення виникає в момент одержання бажаного результату. На наступному щаблі розвитку задоволення доставляє не тільки результат, але й сам процес гри. На третьому ступені в дітей з'являється передбачення задоволення на початку ігрової діяльності.

Особливої уваги заслуговують дослідження [4; 5; 6], в яких західні психологи стверджують, що весь процес соціалізації дитини супроводжується станом тривоги, оскільки дитина намагається уникнути неприємних переживань. Зміни з віком зазнають два типи реакції гніву: вибухові реакції гніву та спрямовані реакції гніву внаслідок батьківського невдоволення і покарання.

А.В. Запорожець відзначав велике значення емоційного розвитку особистості молодшого школяра, підкреслюючи важливу роль почуття в енергетичному забезпеченні діяльності дитини, її структуруванні, утворенні нових мотивів, виділенні цілей і еталонів емоційного ставлення до людей за допомогою вчителя, авторитетного дорослого і колективу однолітків [2].

Із вищенаведеного бачимо, що емоції відіграють важливу роль у житті дітей: допомагають сприймати дійсність і реагувати на неї. Проявляючись у поведінці, вони інформують дорослого про те, що дитині подобається засмучує. Особливо це актуально в дитинстві, коли вербальне спілкування не є доступним. У міру того, як дитина росте, її емоційний світ стає багатшим і різноманітнішим. Від базових (страху, радості та ін.) вона переходить до більш складної гами почуттів: радіє і сердиться, захоплюється і дивується, ревнує і сумує. Змінюється і зовнішній прояв емоцій.

У дошкільному віці і молодшому шкільному дитина засвоює мову почуттів – прийняті в суспільстві форми вираження найтонших відтінків переживань за допомогою поглядів, посмішок, жестів, поз, рухів, інтонацій голосу та ін. З іншого боку, дитина опановує вміння стримувати бурхливі і різкі вираження почуттів. Семирічна дитина, на відміну від п'ятирічної, вже може не показувати страх або сльози. Вона навчається не тільки керувати вираженням своїх почуттів, надавати їм культурно прийнятну форму, але і усвідомлено користуватися ними, інформуючи навколишніх про свої переживання, впливаючи на них. Але молодші школярі все ще залишаються безпосередніми й імпульсивними. Емоції, які вони відчувають, легко

прочитуються на обличчі, в позі, жести, в поведінці. Для практичного психолога поведінка дитини, вираз її почуттів – важливий показник у розумінні внутрішнього світу маленької людини, який свідчить про її психічний стан, благополуччя, можливі перспективи розвитку. Інформацію про ступінь емоційного благополуччя дитини дає психологу емоційний фон. Емоційний фон може бути позитивним або негативним.

Емоційний розвиток дитини є значущою складовою частиною розвитку її особистості. Несформованість або порушення емоційно-вольових особливостей негативно впливає на розвиток особистості дитини. Розлади в емоційній сфері дітей не тільки знижують інтелектуальні можливості, а й можуть призводити до порушення поведінки, а також викликати явища соціальної дезадаптації.

В емоційній сфері необхідно формувати характер моральних переживань, пов'язаних із нормами або відхиленнями від норм і ідеалів: жалість, співчуття, довіри, вдячність, чуйність, самолюбство, емпатію, сором та ін. Виховання особистості приносить плоди тільки в тому випадку, якщо воно відбувається в правильному емоційному тоні, якщо педагогу вдається поєднувати вимогливість і доброту. Пояснення цьому положенню дали психологи: той предмет (ідея, мета, ставлення), який тривалий час і стійко насичувався позитивними емоціями, перетворюється на самостійний мотив. Якщо спілкування з дорослим відбувається безрадісно, постійно приносить прикрощі, то весь механізм не працює, нові мотивації в дитини не виникають, правильного виховання особистості не відбувається. Це говорить про те, що особистість обирає той спосіб задоволення своїх потреб у спілкуванні та діяльності, який відповідає її життєвим цінностям.

Отже, виходячи з наведеного, можна сказати, що емоціогенними факторами для молодших школярів є не тільки ігри і спілкування з однолітками, а й успіхи в навчанні та оцінка цих успіхів учителем та однокласниками. Виняток становлять базові емоції страху і радості, щодо яких у дітей цього віку вже є чіткі уявлення, які вони можуть висловити вербально.

Подальший аналіз показує, що емоційний розвиток дитини відбувається поступово у спілкуванні з оточуючими людьми і в процесі різних видів діяльності: ігри, навчання, праці. Постійне розширення емоційного досвіду дитини, глибини і модальності переживань значною мірою визначають спрямованість особистості, що формується.

Емоційно-динамічні особливості молодшого школяра прямо пов'язані зі зміною його способу життя і розширенням кола спілкування. Формування навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння заводити друзів є одним

із важливих завдань розвитку дитини на цьому віковому етапі. Розвиток спілкування з однолітками знаменує собою нову стадію емоційного розвитку дитини, що характеризується появою в неї здібності до емоційної децентрації. Але при цьому дитина молодшого шкільного віку знаходиться у великій емоційній залежності від вчителя та інших значущих дорослих, їхнього ставлення до дитини, оцінки, висловлювання, побажання і вимоги, що визначають самопочуття дитини, її настрій і особливості самооцінки.

Крім того, не слід виключати неадекватні чи афективні реакції в дітей молодшого шкільного віку, які можуть виражатися по-різному, в залежності від типу темпераменту дитини, і носять захисний, компенсаторний характер. Емоціогенними факторами для школярів цього віку є не тільки ігри та спілкування, а й успіх чи невдачі в навчанні, оцінки за навчальну діяльність (вчителем, однолітками, батьками).

Можна сказати, що в молодшому шкільному віці дитина переживає свою унікальність, усвідомлює себе особистістю, прагне до досконалості. Це знаходить своє відображення у всіх сферах життя дитини, в тому числі і в емоційній, де формуються взаємини з учителем, відносини в родині з батьками, з колективом класу.

Подальша робота повинна проводитися в трьох напрямках: із дитиною (психологічна корекція емоційного стану і високого рівня тривожності у дітей групи ризику), з батьками і вчителями (психологічне консультування, психологічне просвітництво: роз'яснення особливостей емоційного стану дитини, вироблення необхідних рекомендацій).

Типовим підходом до вирішення цього питання залишається спостереження за психологічним розвитком дитини. Такий підхід не є досконалим у зв'язку з відсутністю чітких науково-методичних даних із даного питання, які можна рекомендувати практичному психологу, вчителю чи батькам.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. 1. У статті досліджена проблема психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, яка сьогодні є достатньо актуальною. 2. Розкрито, що емоційна сфера дітей 7-10 років характеризується легкою чуйністю до подій, безпосередністю і відкритістю вираження своїх занепокоєнь, тобто радості, печалі, страху, схильністю до швидкоплинних і бурхливих афектів.

Загалом можна стверджувати, що в результаті теоретичного дослідження виявлено фактори, які можуть впливати на психологічний розвиток дітей: соціально-економічна нестабільність у сім'ї, посилення впливу псевдокультури, несприятливі сімейно-побутові відносини, надмірна зайнятість батьків, розлучення сімей. Тобто в основі порушень, що супроводжуються негативним впливом

на розвиток дитини, як правило, лежать психологічні та соціально-психологічні чинники. До перших відносяться порушення в мотиваційній, емоційній, вольовій і моральній сферах особистості, до других – несприятливі умови виховання. До цього слід додати, що важливим фактором нерідко стають засоби масової інформації, телебачення, кіно, комп'ютерні ігри.

Перспективою подальших досліджень є розроблення науково-методичних рекомендацій із метою покращення психологічного розвитку дітей.

Література:

1. Ануфриев А.Ф., Костромина С.Н. Как преодолеть трудности в обучении детей. Психодиагностические методики. Коррекционные упражнения. 2000. 111 с.
2. Ельконин Б.Д. Особенности психологического развития детей 6-7 летнего возраста / Под ред. Д.Б. Елькониной, А.Л. Венгера. 1988. 58 с.
3. Чебыкин А.Я. Генезис эмоциональных особенностей у детей разного возраста и пола : монография. Одесса : ЮНЦ АПН Украины, 2004. 147 с.
4. Amiri S., Tabatabaei SM., Arfaie A., Aghdam MP., Barzegar H., Fahid LM. (2018). The Survey of DBH Gene Polymorphism Rs5320 in Children with Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). *International journal of pediatrics-mashhad*. (6)9. pp. 8177–8184.
5. McQuade, JD, Breslend, NL, Groff, D. (2018). Experiences of physical and relational victimization in children with ADHD: The role of social problems and aggression. *Journal of aggressive behavior*. (44)4. pp. 416–425.
6. Popova S. (2017). The interaction between ascending dynamic destructiveness and the prevention of problematic behavior at school. *Journal of pedagogika – padagogiky*. 89(9). pp. 1236–1252.

Yatsyshyna A. M. Analysis of the specific psychological development of children aged 7-10

The article is devoted to a rather urgent subject, since the primary school age is sensitive for: formation of learning; formation of sustainable cognitive needs; development of productive techniques and skills of study – the ability to learn; disclosure of individual characteristics and abilities; development of the skills of self-control, self-organization and self-regulation; development of adequate self-esteem, development of criticality in relation to themselves and others; learning of social norms and moral development; development of skills in communicating with peers, establishing strong friendly contacts. After analyzing scientific sources, it was found that primary school age covers the child's life from seven to ten years. It is revealed that the emotional sphere of children 7-10 years old is characterized by easy responsiveness to events, directness and openness of expressing their anxieties, that is, joy, sadness, fear, a tendency to fleeting and stormy affects. The main factors of mental development that affect the formation of personality in primary school age are identified. It is revealed in the work that primary school age characterizes especially clearly the socialization of the emotional sphere, the first feature of which is the ability to react violently to much that surrounds it; the second feature of the emotional sphere is great restraint in the expression of one's emotions; the third feature is the development of the expressiveness of the emotions of a younger student; the fourth feature associated with the increase in understanding by younger schoolchildren of other people's feelings and the ability to empathize with the emotional states of peers and adults; the fifth feature of the emotional sphere of primary school children is their vulnerability, their emotional responsiveness to everything bright, big, colorful; the sixth feature is associated with intensely emerging moral feelings in the child: a sense of camaraderie, responsibility for the class, sympathy for the grief of others, indignation at injustice, etc. As a result of the research work, the period of primary school age was analyzed and disclosed. The presented material can be used by scientists and practitioners, psychologists or educators.

Key words: children, primary school age, development, emotion, personality.